

Agnieszka
URBAŃCZYK

Utopia

JEST SPRZEDAWANA

oddzielnie

87

Utopia
JEST SPRZEDAWANA
oddzielnie

Agnieszka
URBAŃCZYK

Utopia

JEST SPRZEDAWANA

oddzielnie

Polityczność science fiction w recepcji fanowskiej
(na przykładzie *Star Treka*)

Kraków 2021

87

Agnieszka Urbańczyk
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
 <https://orcid.org/0000-0002-6911-3703>
 agnieszka.urbanczyk@op.pl

© Copyright by Agnieszka Urbańczyk, 2021
Recenzent: dr hab. Dariusz Brzostek, prof. UAM
Redakcja naukowa: Mateusz Borowski
Redakcja: Roman Włodek
Projekt okładki: Emilia Dajnowicz
Indeks: Daniel Wywiół

ISBN 978-83-8138-495-7 (druk)
ISBN 978-83-8138-496-4 (on-line, pdf)
<https://doi.org/10.12797/9788381384964>

Praca naukowa finansowana ze środków budżetowych na naukę w latach 2015-2021 jako projekt badawczy w ramach programu pod nazwą Diamentowy Grant.

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.com.pl>

REDAKCJA
MATEUSZ BORDOWSKI
MAŁGORZATA SUGIERA

Seria „Interpretacje”, wydawana przez Księgarnię Akademicką we współpracy z Katedrą Performatyki Uniwersytetu Jagiellońskiego, w formie monografii autorskich i zbiorowych prezentuje nowatorskie interpretacje dzieł i nurtów artystycznych, problemów z zakresu filozofii i kultury oraz zjawisk społecznych. Tytułowe interpretacje rozumiemy w sposób zdecydowanie szeroki i zgodny z tendencjami dominującymi w naukach humanistycznych po tak zwanym przełomie performatywnym. W ramach tego względnie nowego paradygmatu dzieło artystyczne przestało być traktowane jako artefakt, struktura organiczna i zamknięta. Funkcjonuje raczej jako historycznie i kontekstowo zmienny efekt oddziaływań artystycznych i społecznych sił, rodzaj scenariusza, propozycji czy wręcz metaforycznie rozumianego programu generującego formy i sytuacje dla odbiorcy, bierną konsumpcję zmieniając w aktywne (współ)tworzenie. Wszystko to sprawia, że zmienia się również status nauk humanistycznych, które stopniowo rezygnują z dążenia do obiektywizmu i rzekomo naukowej ścisłości na rzecz świadectwa ze spotkania, opisu form i sytuacji w procesie ich powstawania i oddziaływania, a zatem na rzecz czegoś, co nazwać można właśnie zabiegiem interpretacji.

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE	• 11
Kultura konwergencji	• 16
Metodologia i wybór materiału	• 26
Przegląd zagadnień	• 32
CZĘŚĆ PIERWSZA: POLITYCZNOŚĆ, SCIENCE FICTION, FANDOM I SPOSOBY MÓWIENIA NA ICH TEMAT. PODSTAWOWE POJĘCIA I RYS FAKTOGRAFICZNY	
Polityczność a ideologia, hegemonia i subwersja	• 39
<i>Science fiction studies</i> a ideologiczna hegemonia	• 40
Codzienne jest polityczne. Głos z wnętrza hegemonii w <i>cultural studies</i>	• 46
Problem subwersji	• 54
Polityczność	• 60
Gatunek polityczny	• 69
Problemy definicyjne	• 69
Darko Suvin i polityczność science fiction	• 76
Wyparte niedoszłe. Kategoria niesamowitości a wyobcowanie poznawcze	• 83
Science fiction a futurologia	• 91
Mechanizm dystynkcji	• 95
Sztafaż i światopowieść. Metafora a status ontyczny fikcyjnego świata	• 103
Metafora wykraczająca poza jedno zdanie	• 104
Światopowieść i jej wariantywność	• 114
Problematyzacja odbioru w <i>fan studies</i> i pozycja badacza	• 129
Fandom jako heterotopia	• 132

- Aca-fandom i etyka dobrej woli • 142
- Zmierzch narracji triumfalistycznej? • 152
- Fandom czy fanomy? • 155
 - Nomadyzm fanowski i wpływ portali społecznościowych na przemiany w modelu zaangażowania • 155
 - Atomizacja. Jeden fandom kontra fandom medialny • 157
 - Fandomy usieciowione – fandom w sieci • 167
 - Dwie wspólnoty. Płeć a praktyki fanowskie • 181
 - Kanon jako autorytet • 186
 - Kanon jako pretekst • 196
 - Dyskurs różnicy • 207
 - Fandom polski czy fandom w Polsce? • 219
 - Polski fandom i jego smoki • 224
 - Chińskie bajki i dzieci Neostrady • 237
 - „Kobiety: OK, byle nie przeszkadzały”. Mniejszości, lochy i kuce • 261
 - #StarTrekinPoland • 275
 - Brak materiału źródłowego • 277
 - Infrastruktura i praktyki polskiego fandomu *Star Treka* • 285

CZĘŚĆ DRUGA: STAR TREK JAKO TEKST POLITYCZNY

- Zarys historii franczyzy • 299
- Serial wyobcowania poznawczego • 312
- Star Trek* i oświecenie • 321
- Aporie utopii • 326
- Świat na wyczerpaniu. *Star Trek* jako reprezentant gatunku eschatologicznego • 330
 - Who Mourns for Adonais? Ateizm i paradygmat ewolucjonistyczny w *Star Treku: Serii oryginalnej* i *Star Treku: Następnym pokoleniu* • 332
 - Eschatologia ewolucyjna czy katastrofa? • 339
 - Federacja jako millenium • 344
 - Wyczerpanie historii • 349
- Demonizacja rozumu oświeceniowego. Federacja jako instytucja biowładzy • 353
 - Niezaawansowany technologicznie jako *homo sacer* • 354

- Spock i demonizacja rozumu instrumentalnego • 261
- Etyka a *praxis* • 370
- „Opór jest daremny” • 374
- Apendyks. Makrometafora *Star Treka* na tle światoopowieści (pozornie) pokrewnych gatunkowo • 379
- Gwiezdne wojny* • 383
- Battlestar Galactica* • 389

CZĘŚĆ TRZECIA: RECEPCJA I ZAANGAŻOWANIE FANOWSKIE

- „Demokracja fanów” • 399
- Sprawczość czy podmiotowość? • 404
- 1. Tekst jako pretekst • 416
 - 1.2. Apendyks – *Gwiezdne wojny* jako źródło metafor politycznych • 436
- 2. Światoopowieść jako byt autonomiczny • 440
 - 2.1. Recepcja w obcym kontekście społeczno-historycznym. Studium przypadku polskiej recepcji *Star Treka* • 442
 - 2.2. Recepcja w oryginalnym kontekście społeczno-historycznym. Studium przypadku remediacji Jamesa Blisha • 464
- 3. Polityczność tekstualnej powierzchni • 479
- 4. Nieunikniona wielowariantowość makrometafory • 500
- Od subwersji do narracji hegemonicznych – *slash* jako przestrzeń • 513
- Slash* jako subwersja • 516
- Slash* jako konwencja • 530
- (Nie)obecność w przestrzeni publicznej • 553

CZĘŚĆ CZWARTA: „TO NIE JEST STAR TREK TWOJEGO OJCA”

- Star Trek: Special Edition* • 559
- Możliwe kierunki rozwoju franczyzy • 559
- Przekrój przez wykorzystane strategie • 564
- „Odrobina rock and rolla” • 573
- Restart światoopowieści • 581
- Reakcja fanowska • 593

Tymczasowa „ucieczka z tekstowego więzienia”. Światoopowieść seriali po restarcie	• 609
Odejście od makrometafory i naturalizacja hegemonii	• 621
Odwołanie przyszłości	• 641
Dyschronia i <i>memberberries</i>	• 645
Kolonizacja przyszłości	• 648
ZAKOŃCZENIE	• 657
Horyzont oczekiwań fanowskich	• 660
Co dalej?	• 679
PODZIĘKOWANIA	• 683
SUMMARY	
Utopia is Sold Separately. The Politics of the Science Fiction Genre in Fan Reception (as Illustrated by <i>Star Trek</i>)	• 685
FILMOGRAFIA	• 689
BIBLIOGRAFIA	• 689
INDEKS OSOBOWY	• 729
INDEKS OBJAŚNIENÍ POJĘĆ	• 741

WPROWADZENIE

S*tar Trek* na przestrzeni dekad pokazywał świat, w którym nie istnieją państwa narodowe, odkrywanie nowych krain nie wiąże się z podbojem, zniesiono gospodarkę opartą na niedoborach, możliwa jest praca niewyalienowana, a kolor skóry nie wpływa na możliwość awansu społecznego. Amerykański serial science fiction, którego produkcję rozpoczęto w trakcie zimnej wojny i konfliktu w Wietnamie, raz za razem ukazywał wojnę i wyścig zbrojeń jako zło i opowiadał o XX wieku jako o zbrodniczej przeszłości, zostawiając już dawno w tyle.

W kolejnych filmach i serialach wchodzących w skład *Star Treka* podnoszono kwestie kolonializmu, ludobójstwa, gospodarki rabunkowej, wykluczenia ekonomicznego, nierówności klasowych i prześladowań mniejszości, oferując wizję rzeczywistości, w której zasobami zarządza się tak, by nie istniał głód i by praca przynosiła radość i spełnienie, a nie służyła biologicznemu przetrwaniu. W *Star Treku* pokazano pierwszy w amerykańskiej telewizji pocałunek między przedstawicielami odmiennych ras, za pośrednictwem nie zawsze subtelnych metafor sprzeciwiano się stygmatyzacji osób chorych na AIDS, krytykowano administrację George'a W. Busha, a jeden z bohaterów pozytywnych bezpośrednio cytował *Manifest komunistyczny*. Jak dowodził Peter Frase, czyniąc *Star Trek* jednym z wzorców dla możliwych przyszłości,

[s]eriale telewizyjne i filmy z uniwersum *Star Treka* są z pozoru prostymi historiami przygodowymi o podróżach kosmicznych, w których bohaterowie włączają się po galaktyce w metaforze

eksploracji morskiej. Jednak gdy przyjrzymy się bliżej, zauważymy, że społeczeństwo przyszłości, w którym żyją bohaterowie *Star Treka*, istnieje poza niedoborem. Moglibyśmy faktycznie nazwać je społeczeństwem **kunimistycznym** w tym sensie, w którym używał tego terminu Marks¹.

W grudniu 1979 roku w sieci restauracji McDonald's po raz pierwszy do zestawów dla dzieci dodano zabawki nawiązujące do tekstu kultury i tymczasowo przemianowano zestaw Happy Meal na Star Trek Meal. *Star Trek* jest jedną z najbardziej rozpoznawalnych franczyz transmiedialnych na świecie, która oferuje dostęp do fikcyjnego świata nie tylko poprzez przynoszące kilkusetmilionowe przychody filmy czy seriale, ale przez tysiące podkoszulków, kosmetyków, figurek czy replik mundurów i narzędzi znanych z serii. Dziesiątki tysięcy wyrobów licencjonowanych przekształciły serial krytyczny wobec kapitalizmu w markę, która napędza dalszą konsumpcję.

W 2008 roku stworzono Archive of Our Own (nazwa zwyczajowo skracana do AO3), pierwsze takich rozmiarów prowadzone i administrowane przez fanów repozytorium twórczości fanowskiej. Na AO3 znajduje się przede wszystkim fanfikcja (*fanfiction*), czyli krążące poza obiegiem oficjalnym opowiadania bądź powieści, które wykorzystują postacie, wydarzenia czy światy zaczerpnięte z tekstów kultury tworzonych przez kogoś innego. Teksty takie pisane są najczęściej przez kobiety, które nie dysponują prawami autorskimi do wykorzystywanych elementów fikcyjnego świata. W przeciwieństwie do pokrewnych platform, na AO3 nie pojawiają się reklamy, co oznacza, że repozytorium utrzymuje się wyłącznie z datków wpłaconych przez użytkowniczki i (stanowiących mniejszość) użytkowników. Niezależność od reklamodawców, którzy nie chcą być kojarzeni z określonymi typami treści i nalegają na ich eliminację, pozwoliła na całkowitą rezygnację z cenzury i selekcji materiału publikowanego przez użytkujących platformę. AO3 powstało w reakcji na usuwanie

¹ Peter FRASE, *Cztery przyszłości. Wizje świata po kapitalizmie*, tłum. Maciej Szlander, Wydawnictwo Naukowe PWN 2018, s. 45.

z innych portali tekstów niezgodnych z konserwatywnymi zasadami dyktowanymi przez reklamodawców i dało twórcom całkowitą wolność, nie blokując możliwości publikacji treści uchodzących w głównym nurcie za obsceniczne lub niemoralne. Platforma przez nieco ponad dekadę zgromadziła miliony opowiadań ukazujących relacje nieheteronormatywne, które wchodziły w polemikę z tekstami publikowanymi w głównym obiegu i nie zgadzają się z obowiązującym decorum. Powstała też jako kontynuacja kilkudziesięcioletniej tradycji transgresywnej twórczości fanowskiej, zapoczątkowanej przez kobiety – fanki *Star Treka*. Były one wyrzucane z konwentów, spychane na margines zmaskulinizowanego i zinstytucjonalizowanego fandomu science fiction. Utrudniano im publikację w fanzinach i dlatego musiały wytworzyć własną niszę i osobne praktyki fanowskie.

W 2019 roku portal AO3 został nominowany do Hugo, najważniejszej nagrody przyznawanej utworom fantastycznonaukowym, w kategorii *best related work*². Zdobył to wyróżnienie, konkurując z wydaną pośmiertnie ostatnią książką Ursuli Le Guin. Statuetką, przyznaną od niemal siedmiu dekad w różnych kategoriach w trakcie World Science Fiction Convention, poszczycić mogły się największe gwiazdy fantastyki naukowej: Philip K. Dick, Frank Herbert, Arthur C. Clarke, Isaac Asimov, Ray Bradbury, Robert A. Heinlein, Roger Zelazny czy William Gibson. Stanowi ona wyraz instytucjonalnego uznania fandomu science fiction – tego samego środowiska, z którego kobiety występujące w roli fanek wykluczono w latach sześćdziesiątych.

Jak pisze Aja Romano, „kapituła nagrody Hugo dała jasno do zrozumienia, że nie tylko całe archiwum fanfikcji stanowi pojedyncze «related work», ale że to dzieło jest godne stanąć w jednym szeregu z twórczością najbardziej szanowanych autorów sci-fi/fantasy”³.

² Polska nazwa tej kategorii – „najlepsza książka niebeletrystyczna” – może być myląca.

³ Aja ROMANO, *The Archive of Our Own just won a Hugo. That's huge for fanfiction*, <https://www.vox.com/2019/4/11/18292419/archive-of-our-own-wins-hugo-award-best-related-work> (22.08.2019). O ile nie podaję inaczej, wszystkie teksty

Polityczność tekstów fantastycznonaukowych, związana z ich polemicznym wobec zastanej rzeczywistości charakterem i umożliwianym przez motywy fantastyczne obnażaniem nierówności społecznych jako mających podstawy arbitralne, poddawana jest rekuperacji przez cały czas. Co jednak zadziwiające, choć działalność fanów też może przybierać charakter polityczny i subwersywny, bardzo często to właśnie ona okazuje się czynnikiem sprzyjającym rekuperacji. Przedmiotem moich badań będą odbiór tekstu utopijnego i długofalowy wpływ, jaki na tekst wywiera fakt, że staje się on obiektem fanostwa.

<https://akademicka.pl>

